

FOR ANY LEGAL AID CONTACT:

THE FRONT OFFICE DISTRICT LEGAL SERVICES
AUTHORITY, KOHIMA, DIMAPUR, WOKHA, PHEK,
ZUNHEBOTO, MOKOKCHUNG, TUENSANG,
LONGLENG, KIPHIRE, MON AND PEREN OR ANY
LEGAL SERVICES CLINIC

YOUR RIGHTS MATTER

A BOOKLET ON

**NSLSA - Müthiwhü Po Zhozi
Lü Baküto Küdodi Zhoko
(Chakhesang)**

Translated by: Smti. Kusalu Lohe

Published by:

Nagaland State Legal Service Authority
DC Office Compound,
Nagaland Pensioners Association Office Building, Top Floor
Nagaland : Kohima - 797001
Helpline: +9118003453883. Office- 0370-2290153
Email: nslsa.nagaland@yahoo.in
NSLSA HELPLINE-15100

Hon'ble Mr. Justice Ashutosh Kumar

Chief Justice, Gauhati High Court

_____ & _____

Patron-in-Chief NSLSA

Hon'ble Mr. Justice Kalyan Rai Surana

Judge, Gauhati High Court

_____ & _____

Executive Chairman, NSLSA

Hon'ble Mr. Justice Soumitra Saikia

Judge, Gauhati High Court

_____ & _____

Chairman, HCLSC

Kohima Bench

Mr. Neiko Akami, NJS

Member Secretary

Nagaland State Legal Services Authority

2026

NALSA COMMUNITY MEDIATION TRAINING MANUAL (CHOKRI)

NALSA Müthiwhü Po Zhozi Lü Baküto Küdodi Zhoko

Müthiwhü zhozi lü phürüna thalü, mhakübükürüküta ce chokükre lü mha müpeküto la bahoï thüma dolü, cejü ne lü, uce ukro lü, cekro lü, sözanu lü, khülü kütako rüguyi mu mükrüyiküto la mhathisüyo. Krorhölü piphrüküdaküyiko mu sheti la dodi-i kübako küzhekütace mha müpekümüzisüyo.

Mhanu kroküna mori ma küna küzhekümülita mori mha kübü paküta ce Jünyocelü votamo no phürünalü mhamüpe kümüzisüyo. Hi-o kütasa kümükhrülü, khrümükretamo mu krokünani po u müdozono voyiyo mu mhatho hilühi shetimiko/ Copemiko cope khasü mhava mode sümi müzi rünyi mu sümi po küqhüse mu huhu müzi semüveyi küto lüyo. Sü-o zön krorhö lü ukroko thori dipö-o uko la vekutoshi phüphariyio.

Krorhö lü sheti hio la kübükürü küti lü ri thüma po külüse mveyi mu krolcohico dolü kübü parito küzüce ri huhu müzi se de küzöküve pö cekro cetacelü mu phürüna dolü ri süyio. Hio la müthi krorhö lü cope thüzho müngu de huhu lümüve lhü bayo.

Krorhö lü thüzhoko mipöri la thüzho thikretayo mo veli thüma kükhomi ri küthathimi mütü la ngoyio. Mu hio küzöküveo rügu mu müthimükro lü küzüküsuko po küzöve layiküto la mhathiyo. **Shetimiko küjütho mu mi khrü kütüyoküti la rüna lü mori krorhö lü pöko khasü krüta kümülemi thi de uko rhophiyo.** Shetimikoe thüma po küzö pö thiküti lübi mo veli küzösu mu kümüro müvemokübamiko thikümüzisüyo mu thüma po huhu mülülayi sülizo küzöküve, küjütho mu thürho ri kha krorhö lü süsüyo.

Krorhö sheti-o phürünalü thikhrüyi mu thimüveyi kütasa krolcohico ri thiküthüpuyi no uko jünyoce lü u sheti thimotato mu hio zö no vorikütoco “jünyocelü vokümo rüna” (litigation free village) pö thitatoto.

Külükre küti Semveküyi

Külükre küti sü cejü lü külhüzho zo vele sünata leno kümüroküti dzüphro mu thüzho küsüko pö vala thitayomo. Khülü külhümi dolü kübükürüti dipö mu dipölano paritasü pöcopöla semüveyi kütasa dipöco phürünalü kübütayoshi setüyitato. Sheti kükrekre kütiko pö kümüde küsüce müthi sheti hio se rüyi, vo rüyi mu u thüma khrühiriyo mu hio sö de mhaküdimi mu küthathimiko ri khrühi mu khoyo bayo. Süo zö sü shetimao no dibisü kübükürütiko zho paritayo shi mu dibide süko thipö küzüve mu küqhüse müve pöko müzi rünyi sü mu uko zö kürüthi de cope thipö u dolü khasüvayo.

Müthi Sheti Lü Kübükürü cüko

Müthi sheti hio tha mu tha lü thüma po küzöve de lhü baküto la mhathiyo.

Müthi sheti hio kümülu tho lü, rüyi mu hu rho de közöküve lü u thüma po kümüro müvelayi mu küzövelayiküto la mhathiyo.

Südo lü ri müthi shetimao po shebamo küsü- müthi sheti küthi-e u tha pö bayo mu sümho patasu. Süsari sheti hikümhako cope thiyomo- Mhanu küdokhri mori kübümüröta, makro thüzho lü lüta mu krolcohico kübükürü kücülü küqhüzö/umüdozo no muthi shetilü vomokütako.

Süna kübükürü küti lü thüzho khaküsü ce thüzho u zho tütho-o pe de khasüyoti lübito veli u müziko phu münuyi de cope khasüyo.

Thüzho khaküsü mhatho hio müzi de kübüküba dolü cope khasü vala thiküvao lübitamo veli pöco lizo krolcohico po thüzho-o müdzi de küzöve layita mu küzöküve po u dolü tataküto thitayo.

kümületho thiyo. Sü-o mütsümüce mosu, tsüntso mosü, mütsu lü ba mosü, mu u zhotü-o lü thüco thisü mosü. Thüco khaküsü u zhotü lü thisü mu küthoküjiko thiva lizo u saco mhakübükürü pata zori kro kühopöyi la vekuta mu mücükuta de süko pe mhathi votayo. Jü-o lü küji ce kro licohico ri po semüveyiküto jü lü thisü mosü.

Shetimi po jüco hiko seyi mu pö mhathoko setü de khapö küthoküji lü süyiküti lübita mo veli u po müsamüzi, mücümüce, mu krolcohico ri po rhöküsü küthoküji mhatho thipösümütata mosü.

mülüyiyo. Sözanumi kübükürüküba ce thüzho küveo lü, thürho lü, küzöküve mu küchothe künü mori küzöküve pö müthiwhu thikümüzi süyo.

Krüzho Semveküyi Mu Sheti Lü Külülheküti

Krüzho semveküyi hio tsanazho mu qhübeneko seküba poba mo. Süo lizo mirhoküti, müsümüzi mu mi müthaküti zho hio tho thüma mütü rügu mu u zhotü lü bayiyo.

Khülü zhorüle semveyi, rhikrezho, nanyi, thüputhüno, mu khredo kükreküti, süsa ri mipo khrümükreküta thimo, krotho mütü po u mülüküsü thiyi, krüzho lü küta thürho zhorüleko, shetimi hiko mütü sekho kükre de müthikro küzathüva moküto thimosu. India mi shuye lü kürekürhöküti shuye pöküti bide, Krüzho küveko shetima cope küthi lübi petayo mo veli rüna müthi po küzöve, huhu rhoküka mu huhu khrühi de lhüküto la mhathiyo.

Külhüzho, Thüzho, mu Küyeküti

Külhüzho mu Thüzho ni hi shetimi cotüo zo. Shetimiko sheti mhathoko semve de pu thoko thimosu mu kütsölaküto ce thüzho lüsi mhathoko müho münuyi mosu (LSA Act, Khathü 89 CPC, mu NALSA/SLSA/DLSA mhathoko semosu, süsa külhüzho mhatho pe münu de u tho thiyi, mi sanyi de mi külü kütso, mu müsüwü nnhalü küthoküjiko müho münu de khapö ba mosu.

Thüzho mhatho hiko müdziyi, shetimi-e malimi kübükürüküta ce lübi la mhathiyo mo veli thüzho lüsida lü thokümütako müdzi de müthi, kürügu mhatho thi mu thüzhoko thikümütüsüyo. Shetimi no küzöküve khapö mi dolüküsü lübi mo veli müthi po külhüzho pötü-o sö lhü bamoküsu zhozü lüyo.

Müpeküva Jükho Küji Mu Küthoküjitho

Müpeküva jükho khaküsü-o pö thüco vala thiyoküti hio pö

Sheti Küti Zhorheko (The Mediation Process)

Sheti küti zhorheko hibi de müdziyo:

Stage 1 : (khakhri/ Swüdü): Krokünani po u dodi thiyi, huhu müsöyi, u dolü thüzhoko rhüyi mu krolico hico po u müzi poto.

Stage 2: (Kürhücü kühu/ Ma Pöpö Kühu): Mhotsü mhamüpeyilho küzüko kürüthi, mu mosükütasa mipöpö zö kürüthikreto.

Stage 3 : (U dolü küshemüveküto mu sükümhako): Krokünani po yiküsü thiyikütola dipö-o u la vekutoshi süko phu mu pö dodi to.

Stage 4 : (Mpeküva Jükho/vala): Mpeküva Jükho pö küthoküroyi, u zaro-i mu khapö pö thüla thiyitato.

Ukrohicohico ri po u müdo, thürholü mu unüzo de müthi shetilü bayi kütola khaküma u tha hiko мүсүмүсө de mudzilavoto:

Stage	Thiyi-kütoko	Rikü-bao	Copeu Mhatho Kümüleko
Stage 1: Swüdü	Thüthio thipö mütsu lü bayi, huhu mülüyi mu mha u küra kütiko thimütsayi	Krohicohico ri po sheti zhoko semüveyi, huhu rhoyi mu dzütho de kürüthinsayito	- Thuthio pö u zho mu mütsu lü ba kütö la kürüdeyi, - Unüzode müsoyi, shetimao po kropö khrükreta küho pö posü. - Uzho müdzi vo kütoko küpoyi mu mükhrü kütü dzü (ma pö kühukreküto zhoko) - Kümüza no thüzho müdzivokütoko rhüyi, huhu rhoyi, kübü va hi, rünyi münu mu kümükhrü po udolübayi. - Kroküna ni lü thi kütüpö sü, kübü va mo mori uküthütamo de u müziko po u swüdü thito.

- Uzhotülü dzücoko thimvesayi - Mipö ri khrümükre mori lümüsü ta mosü dipüh povasü ucoko po sa la sü mosü.
- Seyi ba memosü müho küsü - “Poküva-o Eh seyiteme?”
- Mi mülüko semosü - Umo-o mülüko, u qhüphrako mu kümükrezö kübako pe münu mosü.
- Krokrü, n mo-o mülüko seyiküve - N be kümülü sü, n qhüphra po münuyi mu n mhü po mipe no mhapo mosü
- Mhakütso kütola Utü püh micüküsü - Eh/mo lübitamo de uco ulako küzasükütola tarhosü mosü.
- Kütsomöküsüko lümünu mosü - Jücoko püh utü uzholü sü, yojo pö midasü.
- Ukroko po jüposayi kütola thikethüpu sü mosü – Pö ko cüyino uko po thüjiko, ukülüko mu ulülü dipüh lübashiküzasüte.
- Mhaco mhalako lü rüsö saküsü - Sömöküsüko, umanecüko, mu poyilho kübako rünyisüyi.
- Ucho müra pö kemekrezö bayi - krokenani po jü küla kümölü mhalü ra süyi.
- Ukülü semüveküyi: Yito ri yiho ri, mi lülü dipu lübasü lümveyi mosü.
- Jü kürüko thipö rhoküsü jülü süyi: Krokünani po huhu yo kümojü pö da kütao mo vele dipö sö mosübashipoyimosü.

Müthi Shetimao Mhatho

Müthi sheti lizo mha müpeküti mülüsio zo. Pöko mi copemako mori Shetimiko mo vele pöko mi müziko rünyi de mütsu lü mhathi kümüsasüyo. Puko zhorüle küveko- mütsu lü küba, sügösüheküti, thürho, mükhrüküti mu uzhotülüküba, sükoe pöko thipö mülüküsü thüma thisüyo.

Thürho pö thüra thiküti, mha kükriküdüküti thikümo, mhatho küve chotha kütühi, süko pö mhathiküsüyo lü sözanumi po ri u

			• Thüzhoko phrisalasü, krokünani umüdozo no müthi shetilü vokücü polasü, küdemoküsüko pelavoto. • Zaroyi kütao pö krokünani tsüsüto. • Thürholü vala thito: krokünani kümüza poyi, uküve khaküsüko la, ulüthi kühüpu pö uko po mhaküveco mühoyi, vorikütoco la dipöbimosü sülü ukoce posü.
--	--	--	--

Sheti lü Küsemveyi küto u küveko (mhaphrü)

Küsemveyi kütihi u thi u zadzü lü voküti püh. Mhaphrü hikohi müsüwü püh kürüthidzü-o lü sümo sü. Mhaphrü kükreko hi ri sa:

1. Mha kübü mosü rünyi utütso thiküsü- Utü khapö dzüpo küva-o pono potso mosü.
2. Mi kübü mo küto na u kühü mosü - Ulü mütü pö dzüpo kühü-u tsüto.
3. Seyiküta pö mükaküsü - N pi(head) tsünüsü, umhü pö mi pesü, süsa oh,eh, seyite mori hamo posasü thi no mi thi kühüpu sümosü.
4. Mi qhü rünyi küva cie, pö qhü külaküto lütahi - Ulü mütü pö dzüpo kühü-o tsü mu pö lüko sey. Mi qhü küla kücü-o mo de mi se mveyiküto la zo.
5. Phrisala sö küsü- Uco kümüleko phrilasü de se kümücuyi küto la.

Stage 2: Kürhücü kühü/ Ma Pöpö Kühü):			
	Kürhoko, ma pö pö tha, dipö thinsa mu lübashü süko semveyi		
	Kürüthi küto coko: Krollicohico ri po huhu müdoko mu u müzi ko sey, sheti hioü dipö thi sabashi, huhu müdotiko mu kümokori setüyi		• U tütso thide rünyi • Sebamoküsüko phükünguyi, Eh, Mo, thikücüko kütsoüyi, münude kütsokügayi • Dipötülü kübü patasü mu dibi-no küqhüsehotashi setüyi • Dibi no huhu müho bashi: krollicohico po huhu qhü rünyi • U thao thipö u lünyilü süyi • Kübüküticoko thopö khrü-mükretakümo dzülü thoyi. • Mhanu pöce ulü küraküti patacüsä ma pö pö kühulü pö kürüthikretato. • Huhu lü semüveyi

Stage 3: U dolü küshemüveküto mu sükümhako	Ukürüko põ thiyivecülü süyi, ukülü dodi mu thimüve põ thiyikütölüsüyi.	Krohicohico ri po kütöholü, müsa müzi mu huhu külü bino müpeyi.	• Ukhrü thimücüyi, hu lü müsütahi, u külü mütükhapö thoyi • Vori kütocolano külüküve mhanyoko söyi, hu mhatholüküdekülesü, • (uma, utü, kümüroküti, mhanyoko) hibitiko müho münuyimosü. • Kütöthi dodiküsü: • Thüzho müsamüzi de müdzimo küsüko söyi mosü. • krokünani po u külü thi kümüthayi kütola ulü thikütöpösü. • Müsa müzi zo de krokünani yo mhathisümosü. • Kürüthiküyi jüo tho müdzü põ krokünani po yiküsü thimosü.
--	---	--	--

Stage 4: Mpeküva Jükho/Vala	Mpeküva jükho-o mütsümüce, rhoküsü thide süo põ vala thitato	Kütöküjülü mutsümüce to (tsünso, tsomöküta mori seyikütako) ; Krokünani unüsa mu thüpö no ta uchölü votato.	• Jütsüjühoyi kütako põ tho mücümüceyito: (sopö, dipö, di kütühe, u ma mu u tü didupö yitashi) • Mücümüce, müdeyiküve, thikhrüküto, utütülü thiyiküto- hikümhako thiyito. • Kübü sala pakütasa mühoyikütola khü mu la, müho türü bate, • Jütsüjühoyi tsoyi motazori, kürüthi müsayikütako mu müsayimokütakori thoyi; Mhamüpe müsai mo kütasa dipöthace basü tha sa kürüthisalavoto.
---	---	--	---